

18. Hafıza Mekânları, Yas Mekânları

Bugün yapmak istediğim, geçmiş yüzyılın ortak tarihi ile ilgili olarak Avrupa’da ortaya çıkan fikirlerin, Birleşik Devletler’dekilerden nasıl ayrıldığı üzerine sizinle konuşmak olacak. Avrupa’yı Avrupa yapan ve onların tarih algısını bizden ayıran nedir? Bence Avrupa ve Amerika arasındaki temel fark, önümüzdeki altı gün içinde 11 Kasım’da Mütarake günü bütün Avrupa’da anıldığında görülecek. Hatta günümüzde, anma günü Batı Avrupa’nın yanı sıra Doğu Avrupa’da da yapılıyor; Sovyetler Birliği’nin dağılması insanlara Birinci Dünya Savaşı’nda iki milyon Rus askerinin öldüğünü hatırlattı; Doğu Bloku Almanya’nın savaşı kazandığı ve Rus Devrimi’nin içinden çıktığı yeri.

Yani 20. yüzyılda Avrupa’yı Avrupa yapan Birinci Dünya Savaşı’ydı. Ve savaş o kadar yara açmıştı ki, o yaralar bir ölçüde hiç bir zaman iyileşmedi. Tabi bu durumun birinci nedeni kan dökülmesidir; kıyım daha önce görülmemiş bir raddedeydi. Birinci Dünya Savaşı’nın kayıpları söz konusu olduğunda, sürreal bir alana giriyoruz. 1916’daki Verdun Savaşı’ndaki bir milyon kaybı göz önüne getirmekte zorlanıyorum, aynı rakamlar Somme Savaşı için de geçerli. Şubat 1916’dan Kasım 1916’ya kadar süren Verdun Savaşı tarihteki en uzun savaştı. Aralıksız 10 ay sürdü. Bunun gibi birşey İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanmadı. Askerleri, insanları, bir insanın katlanabileceğinin ötesine zorladı.

Bir yaranın hatırlanmasında rol oynayan öncelikli yol, hatırlatma etkinlikleridir; bu etkinlikler Avrupalı kimliğinin sadece geçmişte ne olmuş olduğunu değil, şimdi ne olduğunu tarif eder. Hatırlatmak istediğim Birinci Dünya Savaşının 20. yüzyıl boyunca açıklayıcı bir şekilde hatırlanmasının ardında birçok neden olduğudur. Bunlardan ilki teknoloji. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, kazara film endüstrisi de kitlelerin eğlencesinin merkezine oturmaya başlamıştı. Bu nedenle, filme alınan ilk savaş oldu. Kurgulanmış bir film haline geldi. Bir başka deyişle, günün teknolojisi belli başlı bütün ordular için sinema makineleri temin edilmesine davet çıkarıyordu; bu makineler birçok şekilde kullanıldılar. Ancak problem şuydu, asla muharebeleri filme kaydetmediler; neredeyse hiç bir muharebeyi... Bir veya iki istisna dışında. Önemli nokta şu ki generaller ve personelleri savaş meydanında kamera istemediler; kısmen de olsa sebebi şuydu: düşman bu kayıtları kanıt olarak kullanabilirdi. Bir diğer sebep de filmlerin memlekette izlenme olasılığıydı; eğer aileler onları izleseydi, ne olurdu?

Savaşın kurgusal temsili ile ilgili meşhur bir hikaye var; bu hikaye, filmlerin Birinci Dünya Savaşı’nın, Avrupalı’nın geçmiş bilincinde neden bu kadar simgesel bir biçimde tanımlayıcı olduğunu açıklıyor. 1916’da Somme Savaşı’nın ortasında – bu savaş Britanya orduları tarafından 1 Temmuz 1916’da başlatılmış ve Kasım dolaylarında bitmiş, hiçbir kazanç olmaksızın bir milyon kaybın verildiği bir bataktı—Britanya propaganda dairesi—1918’de bakanlık haline getirildi, propaganda o zamana kadar gayri resmi bir şekilde yapılıyordu—insanlara moral vermek için bir film çekmeye karar verdi. Yaptıkları şuydu: Somme Savaşı devam ederken onu kayda aldılar. Fakat çarpışmaların kendisini çekmediler. Askerlerin

eğitim esnasında tepeye çıkmalarını gösteren sahte bölümler savaşın (beyaz perdede) kurgusal olarak temsil edilmesiydi.

Sorun şuydu: filmi izleyen insanlar gördüklerinin sahte olduğunu bilmiyorlardı. Film 1916 yılının ortasında hazırlandığında –Ağustos, Eylül 1916 gibi—savaş 1 Temmuz’da başlamıştı- Britanya’nın her yerinde gösterilmişti. Yirmi milyon insan izledi. Bu, lke nüfusunun yarısı demekti. Daha önce bir ülkenin nüfusunun yarısı tarafından izlenmiş bir film yoktu. Bütün gişe rekorlarını kırmıştı. Sessizlik içinde gösterilen, muharebe hazırlıkları, büyük topların oluşturduğu baraj ve tepeye çıkan adamlardı. Bu sahtelik yüzünden, tepeye çıkan adamlar bir dakika durdular ve aşağıya kaydılar. Bunu sinemada gören bazı kadınlar bayıldılar. Bilmiyorlardı ki bu sadece bir saçmalık, bir kurguydu.

Düşünüyorum da, akılda tutulması gereken önemli bir nokta var: filme aktarılan savaş, daha savaşılırken bir mite dnşuyordu. 1914-1918 yılları arasında endüstrileşen savaşın karanlık yüzünü kimse görmemişti. Beyaz perdedeki temsili tamamen kurguydu. Film direkt olarak sinemadan (sinema perdesinden) ıkıyordu. Perde n kemeri (proscenium arch) ve kaybolma noktası vardı. Çarpışma alanının yakınından geçen herhangi biri bilir ki savaşların kaybolma noktaları olmaz. İnsanlar, savaşların içinde kaybolurlar ancak; akla uygun her yöne giderler. Savaşın temsili daha savaşın ortasında bir mit halini almıştı. Savaş, hatırlanması gereken bir mitler savaşıydı.

Size anlatmak istediğimi daha gcl yapacak bir örnek daha vereceğim. Çok çok gcl...şubat 1916’da Alman orduları Verdun’da Fransa sınırını zorlamaya karar verdiler. Böylece 10 ay süren, ki daha önce bu kadar uzununu yaşanmamıştı, bir çarpışma başladı. Savaş devam ederken, tamamen uydurma hikayeler birer efsaneye dönüştü. Bunlardan bir tanesinin adı ‘‘Süngü çukurları’’ dır. Verdun savaşında hiç siper olmadığını gösteriyordu. Yeraltı tabyalarının içinde izole insan cepleri vardı. Basitçe on ay boyunca gece ve gündüz top ateşi sürüyordu. Küçük insan cepleri savaşın bir kısmında ele geçirildi, ve Almanlar’ın geçmeyeceğinden emin olmak için bırakılmışlardı. (Almanlar) Fransız sınırını gememelilerdi. Gemeyeceklerdi ve gemediler.

Tabya içindeki öyle bir gurup insan heyelan yüzünden gömüldüler. Çamur içindeki top barajı toprağın hareket edeceği anlamına geliyordu; hakikaten top ateşi hareket sahasının özellikle ıslak olan yerine çarptı. Bu yüzden bir grup asker canlı canlı gömüldü ki bu durum Birinci Dünya Savaşı süresince sıradan bir uygulamaydı. Bir grup Alman asker, askeri birlik, Fransızlar’a ölülerini nerde bulacaklarını göstermek için basitçe yerden yollarını kesip snglerini koydular; böylelikle savaş esnasındaki geçici sessizlik süresince gmlebilirlerdi. Fransızlar yle yorumlamadılar. Dedikleri şuydu: burada on beş Fransız asker canlı canlı gmlene dek süngüleriyle beklediler, hareket etmediler ve tek bir santim geçilmesine izin vermediler.

Bu, tamamen uydurma bir hikayeydi. Fakat 1917, 1918, 1919 yıllarının her 22 şubat’ında anılan kutsal bir mahal halini aldı. Bir başka değişle savaşın kendisi bir takım efsanevi temsiller yarattı ve bunlar günümüze kadar geldi. Büyük Savaş, efsaneleri başka şekillerde

yarattı. Başka bir tanesi Gelibolu çıkartmasıyla alâkalıydı. Gelibolu İstanbul'un güneyinde bir Türk yarımadasıydı o zamanlar. Yoğun trafikte dört saat kadar sürüyor. Muhtemelen o zamanlar daha uzun sürüyordu. Müttefiklerin amacı Türkiye'nin savaştan çıkarılması, Rusya'ya yardım edilmesi ve böylece Almanya'nın etrafının, direkt olarak batıdan saldırmaksızın Küçük Asya'nın etrafından çevirmektir.

Çıkartma feci bir yenilgiydi. Bu, Winston Churchill'in buluşuydu; ve büyük bir yenilgiydi. Churchill'i hepimiz tarafından hatırlanan büyük adam yapan 1940 yılında Hitler'di. Gelibolu onun fikriydi ve bunu Müslümanlar'ın, Asyalılar'ın, kahverengi insanların Avrupalılar karşısındaki kapasitesini küçümseyen bugünkü adıyla oryantalizm kisvesi altında yapmıştı. Böylelikle kimse Gelibolu'da çıkılacak kara parçasına bakmadı. Tırmanılması gereken büyük uçurumlar olduğu gerçeği dikkate alınmamıştı. Çıkartma yaptıklarında daha önce tecrübe edilmiş olan siper savaşını yeniden üretmiş oldular. Tam bir hezimete uğradılar.

Çıkartma 25 Nisan 1915 gecesini yaşandı; bu iş için kullanılanlar İngiliz ve Fransızlar'ın yanında Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleriydi. Bu karaya çıkma Avustralya milletinin doğuşu oldu. Bugün bile Anzak (Avustralya- Yeni Zelanda yurt dışı seferi birlikleri) Günü kutsaldır. Avustralya'da 4 Temmuz'dur. Kan akma yoluyla ulusal onurun kazanılması, kutlama anıdır. Gelmek istediğim nokta şu Birinci Dünya Savaşı'nı hatırlamak demek ulusları tanımlayan kutsal temaları hatırlamak demektir. Birinci Dünya Savaşı'nın tuhaf tarafı öncelikle bu ulusların tanımlanmasıdır çünkü onlar imparatorlukların parçasıdır; bu savaş imparatorlukların aynı zamanda hem doruk noktasına ulaşması hem de dağılma sürecine girmeleri anlamını taşır. Daha önce Britanya'ya sadık olduklarını bildiren ve Gelibolu sahilleri ve tepelerinde ölen uluslar, Britanya'dan kopma hakkını kazanmışlardır. Bu kutsal an Büyük Savaş'ın nasıl efsaneye döndüğünü gösterir.

Bunun hafif birşey olduğunu düşünüyorsanız hata yapıyorsunuz. Bu, bugüne kadar kârlı bir siyaset olagelmıştır. Dün *Sydney Morning Herald* gazetesinde iki Avustralyalı siyasetçi, fiilen, Gelibolu'yu nasıl hatırlamak gerektiği konusuna eğiliyorlardı çünkü bu, Avustralya ulusunun nasıl olması gerektiği fikrinin merkezinde duruyor. Gelmek istediğim birinci nokta, Birinci Dünya Savaşı'nın hatırlanmasının, bir sürü efsanenin hatırlanması anlamına geldiğidir. Bu efsaneler simgeseldir çünkü sadece belli bir anda ne olduğunu tarif etmekle kalmaz, 20'nci yüzyılın geri kalanında ne yaşanabileceğini ve ne yaşandığını açıklarlar. Düşünüyorum da sizin ilginizi çekmek istediğim ikinci nokta da budur.

Birinci Dünya Savaşı'nın hatırlanmasını bu kadar önemli kılan, onun 20'nci yüzyıl boyunca Avrupa'da savaşı yapılandıran bir yol olmasıdır. Birçok açıdan bu, Avrupa ve Amerika arasındaki farkı tanımlar. İkinci Dünya Savaşı bu ülkede birincisinden oldukça farklıydı. Birleşik Devletler Birinci Dünya Savaşı'nda herhangi bir Avrupa ülkesinin aldığı yaraları almadı. Birinci Dünya Savaşında 100.000 Amerikan askeri öldü. Her ne kadar tartışmalı olsa da, herhalde 40.000 kadarı grip tarihinin en büyük salgını olan İspanyol gribinden öldü. Herkese vurmuştu. Sivilleri vurdu, askerleri vurdu. Ancak bütün mutant visürler gibi genç yetişkinleri kurban etti. Sonuç olarak askerleri de etkiledi. Hoş, 100.000 sayısı kabaca

Britanya askerlerinin üç haftada Somme çarpışmasında, sadece bir çarpışmada kaybettikleri asker sayısıydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki kayıpların ölçeği, onu herkesin ilgi odağı haline getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın hatırlanma nedeninin simgesel olmasının ikinci nedeni onun Avrupa için evrensel olmasıydı. Aile tarihidir. Size bunun ne anlama geldiğini başka bir örnekle açıklamama izin verin. Normandiya rıhtımı manzarasında, sıradışı bir güce sahip bireysel mezarları ziyaret ederseniz, orada 6 Haziran 1944 çıkartmasının ilk gününde ölen 3000 Amerikan askerinin mezarlarını bulacaksınız. 6 Haziran 1944'teki çıkartma korkunçtu. Sıradışı bir gündü. Hatırlanması gereken bir gündü ve hatırlanıyor. Eğer Steven Spielberg'in "Er Ryan'ı Kurtarmak" filmi izlerseniz, göreceksiniz. Simgesel ve öyle olmalı.

Somme Savaşı'nın ilk günü olan 1 Temmuz 1916'da 20.000 Britanya askeri öldü. Normandiya çıkartmasının ilk gününde 3000 Amerikan askeri öldü. Normandiya çıkartması'nın ilk günü, Somme Savaşı'nın ilk gününe göre altı kat daha kanlıydı. Bu kadar büyük kayıp, Birinci Dünya Savaşı'nı hatırlatır ve savaş da kaybolan hayatları; bu da onun, aileler için, bütün Avrupa'da evrensel olduğu anlamını taşır. Birçok açıdan sıradışıdır.

1914'e kadar, savaş demokratik değildi. Askerlik görevi demokratik değildi. Subaylar açısından bakıldığında bunlar aristokratik ve kırsal kökenliydi; bu yüzden süvariler çok önemliydi. Onlar topraktan geliyorlardı. Bir de, Napolyon'u hezimete uğratan general Wellington'un değişimiyle "yeryüzünün süprüntüleri" vardı. [Bu insanlar] ya büyük şehirlerin işsiz, artık nüfusu ya da Avrupa'daki kırsal hayatın istihdam edilemeyen nüfusuydu. Şimdi 1914'te olan, zorunlu askerlik, genel olarak askere çağrılmıydı; savaş öncesinde sunulan ordular daha önce hiç bir araya getirilmemiş bir büyüklüğe işaret ediyordu. Bu ordular kabaca sekizde bir ölüm ve üçte bir yaralı şeklinde tahrip oldular. Birinci Dünya Savaşı için üniforma içinde 70 milyon askerden söz ediyoruz; dokuz milyon adam öldü; 25 milyon adam yaralandı.

Savaşa katılmış her iki adamdan biri ya yaralanmış ya ölmüştü. Sekiz milyon savaş esiri vardı. Akılda tutulması gereken önemli nokta şuydu: Birinci Dünya Savaşı şaşkıncı ve daha önce tahmin edilemeyen ölçüde anma törenine maruz bırakmıştı. İlk sorun kayıplardı. Sizi Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı anma şekillerine götürmek istiyorum; savaş, bugün de çok önemli olan kültürel uygulama şekilleri yarattı. Bugün İngiltere'ye giden herhangi biri—bugünü kastediyorum; geçen hafta sonu Oxford'daydım—herkesin yakasına gelincik taktığını görecektir. Bu bir kaç kuruş vererek aldığınız birşey; böylelikle Britanya'nın en büyük yardım kuruluşu olan *The Royal British Legion* yani Britanya Kraliyet Ordusu'na katkıda bulunuyorsunuz. Bugün hala, o aileler, geride kalanlar ve ülkesi için savaşırken ölen ya da yaralananların kendilerinden sonra gelen nesiller için en büyük yardım derneğidir.

Akılda tutulması gereken önemli nokta savaşın mit olarak temsilidir ki film haline de getirilmiştir; anmanın kültürel pratiklerinden çıkan ve benim verdiğim isimle savaşın aileler için temsil edilme biçimi bu mitlerle eşleşir. Hatırlamanın bir iş kolu olduğu gerçeğinden uzaklaşamayız. İnsanlar bunun üzerinden para kazanıyorlar. Bu yüzden filmler iyi satıyor. *History Channel* yani Tarih Kanalı savaş belgesellerinin egemenliği altında. Akılda tutulması

gereken önemli bir nokta insanların savaş temsilleri üzerinden para kazanmasıdır. Bu hatırlamamız gereken önemli bir nokta. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın nasıl temsil edildiğiyle yetinmek çok sinik olacaktır. Aileler içinde hatırlandı ve hatırlanmaya devam edecek. "Neden böyle?" sorusunun yanıtı mahrum kalmanın evrenselliğidir.

Sorun neydi? Sorun üç başlıydı. Birincisi kayıplar. İkincisi bir ölçüde geleneksel dini pratiklerin yetersizliği. Üçüncüsü ise "bu adamlar neden öldü" ortak ifadesinin ardındaki arayış. Ne için? Hangi ödül için, zafer mi? Kayıplar... Birinci Dünya Savaşı'nda ölen dokuz milyon insanın yarısının mezarları bilinmiyor. Bir iz bile yok. Bu, bu arada 9/11 olayında *Sıfır Noktası*'nda ölenlerle aynı orana sahip. Yarısı tamamen kayboldu. Kalanların aileleri için önemli olan izler vardı; (kalanların) hatırlamak için ihtiyaç duyacakları birşey, yas tutmak için...

Kabaca dört milyon insanın hiç bir iz bırakmadan ölmesi, savaşı anmayı zor, çok zor bir hale getirdi. Geleneksel dini uygulamalar için bir alan, bir mezar, insanların ölümlerini gidip şereflendirebilecekleri, hayata bir kez daha başlayıp, kayıplarının gitmelerine izin verecekleri bir yer gerekliydi. Bu durumla nasıl başa çıkılacaktı? Savaş süresince hiçbir şekilde. Çünkü savaşta yaralanan ve ölenler üzerine olan düzensizlik, ki bu her savaşta yaşanır, bunaltıcıydı. Eğer bir aile "kocanız", "kardeşiniz", "oğlunuz", "nişanlınız" "harekat esnasında kayboldu diye bir mesaj alırsa, bunun herhangi bir anlama geldiğini biliyorlardı. Bu, adı geçen kişinin esir kampında veya sınırın öbür tarafında olduğu anlamına gelebilirdi. Bu, o kişinin hastahanedeki olduğu anlamına da gelebilirdi. Bu kişi bir karışıklığa maruz kalmış ve ölmemiş olup, birileri künyesini bulmuş olabilirdi. Bu, o kişinin parçalara ayrılmış olup, ondan geriye hiçbir parça kalmadığı anlamına gelebilirdi. Savaş bitene kadar durumun ne olduğu bilinemezdi, belki savaştan sonra da bilinmeyecekti.

Savaşla ilgili en temel soru hakkındaki bilgi eksikliği veya bilgi kaybı savaşın akabinde başlayan anma pratiklerinin en dokunaklı kökenini oluşturur. Kayıpların büyüklüğü karşısında geleneksel kiliseler mahrum kalanların veya "hiçkimsenin toprağı"nda, arafta kalanların sorunlarını çözmekle başa çıkamadı. Nitekim, araf (*Purgatory*) ilginç bir fikir. Hakkında düşünecek olursak, 19. yüzyılda belirli bir popüler Katolikliğin merkezindeydi. Araf, cennete gidecek olan insanların bir süre bekledikleri yoldur; belki sadece sizin ve benim yaptığımız hayırlı işler onların oraya daha geç değil daha erken ulaşmalarını sağlar. Bu bir Orta Çağ düşüncesidir. Katolik kilisesi Birinci Dünya Savaşı'nda tehlike anında olup da yükünü atar gibi araf düşüncesinden kurtuldu. Çünkü hiç kimse vatanı için ölmüş birinin cennete girebilmek için yüz yıl arafta beklemesi gerektiği düşüncesini kabul edemiyordu.

Dini pratikler savaşın öngörülemez kayıplarıyla baş edebilmek için değişmek zorundaydılar. Teselli için kiliseye gidenler çok azını buldular; birşeyler söyleyebilecek, birşeyler diyebilecek çok az din adamı bulabildiler. Neden üç oğlumu kaybettim? Ne için öldüler? Cümleleri, vatansızlığın asil cümlelerini, çok sonra, ancak gece yarısı zihinlerine işlediler. Peki, bireyler ne yaptı? İlk yaptıkları şey Hıristiyanlığın pagan bölgelerine kaymak oldu. John Merriman'ın atıfta bulunduğu ölünün geri dönüşüyle ilgili Abel Gance'nin muhteşem bir filmi vardır: *J'accuse*, İtham Ediyorum; film, savaşı suçlar; savaşı

durdurmadığı için güneşi suçlar. Herkesi suçlama çılgınlığının bir sonu yoktur. Hıristiyanlığın Pagan bölgeleri, esrarengiz olanın yaşayabileceği yerlerdir. Bu alanlar, insanların inandığı alanlardır; daha iyisine sahip olmadıkları için; duyu dışı algılarında başka bir seçenek yoktur.

Bu dönem sadece film endüstrisinin dönemi değildir; radyo da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Telegrafın yer altı kablolarıyla birlikte oldukça normal olduğu bir dünyadan söz ediyoruz. Reuters bütün dünyadan hikayeler topladı. Kayıp ya da ölümlerini bulmaya çalışan milyonlarca aile fikri çok çekiciydi. Bu insanlar aptal değillerdi. Bu insanlar, bu dünyanın Elmer Gantrys'i tarafından satın alınmış insanlar değillerdi. Bu insanlar, sıradan insanlardı veya birazcık teselli aradıkları için, yaşadıkları dünyayı anlayabilmek için duyu dışı algılarına olan güvensizliklerini askıya almaya hazırlıklı kimselerdi.

Sıradışı bir şekilde çiçek açma, maviyata (spiritüel alana) yönelme, ruhlarla iletişime geçme söz konusuydu. Bu mesajın en büyük taşıyıcılarından biri Arthur Conan Doyle'dı; büyük, rasyonalist Sherlock Holmes'un yazarı. Oğlu ölmüş ve kayıpken, tamamen kayıpken, spiritüel hareketin gelişmesindeki en önemli figürlerden biriydi. Kiliselerin bunda bir rolü yoktu; çünkü ölüyle konuşmak aracılık değildi. Hıristiyanlık bununla ilgilenemezdi. Yahudiliğin bunun için zamanı yoktu. İslam'ın zamanı yoktu. Ancak bu bize gösteriyor ki, Birinci Dünya Savaşı'ndaki feci insan kaybı, geleneksel kurumları ve çerçeveleri olanları anlama konusunda bir mücadeleye soktu.

Eğer ruhlarla iletişime geçme yaratılan bir çeşit toplu anma ise, en büyük izlerini bırakanlar için sadece Avrupa'da değil, ötesinde de bir emsal yarattılar. Bunlar savaşı anma biçimleri. Mezarın yerine, önünde yas tutulan bir yerin yerine geçecek bir anma biçimine olan ihtiyaç, sıradışı bir savaş anma modası yarattı. Onları görmek için çok uzağa gitmenize gerek yok. Yapmanız gereken Avam Kamarası'na (*Commons*) doğru gitmek; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra aynı anda yapılmış iki savaş anıtı göreceksiniz. Avam Kamarasının içinde ilerlerken duvarlarda Yale adamları olan iç savaş gazilerinin isimlerini gördüğünüzde, bunların 1920'lerde tamamlandığını göreceksiniz; aynı zamanda Avam Kamarasının ön cephesinde, binanın önünde, Amerikan askerlerinin savaştığı muharebelerin isimlerini yazan bir savaş anıtı göreceksiniz. Onun ön kısmı cesedi başka yerlerde olanlar için yapılmış mezar biçiminde bir anıt (*cenotaph*).

Cesedi başka bir yerde olan için yapılmış olan anıt (*cenotaph*), bu adamlar özgürlük vesaire için öldü diyen içi boş bir mezar. Bu akılda tutulması gereken önemli bir nokta. Anma biçimlerinin inatılmaz gelişimi, özellikle 20'nci yüzyılda heykel ve mimari tarzda yapılanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan miras. Maya Linn'in Vietnam gazileri anıtı- bunu bu odada konuşuyor olmamız çok harika birşey, - bu anıta giden herhangi biri, bu sınıfta konuştuğumuz Birinci Dünya Savaşı anma biçimlerinin bir sonucunu görebilir. Maya Linn burada öğrenciydi, Vietnam Gazileri Anıtını yaratabilmek için Birinci Dünya Savaşı anıtları üzerine çalışmıştı. Neden?

Eğer Vietnam Gazileri Anıtına giderseniz, Birinci Dünya Savaşı anıtlarının ardındaki dahiliği anlayacaksınız. Sorun olan tek şey isimler. İsimler sorun olan. Vietnam gazileri anıtının

oldukça parlak granit yüzeyinde size arkanızdan dayatılan yansımanız var; isimlere dokunmak anlam bulmanın bir yolu, belki yetersiz, sembolik, ölüleri evlerine, Amerikan tarihinin merkezine, Lincoln ve Washington anıtının kesiştiği yerdeki alış-veriş merkezinin ortasına getirmek için...Avrupa'da gömülen veya hiç bulunamayan ölülerin, ölülerden geriye kalan kemiklerin sıradışı bir şekilde toplanması.

Bu neden önemli? Bu önemli çünkü bu, yasin, Birinci Dünya Savaşı sonucu oluşan mahrumiyetin genel, evrensel bir hal almasıdır; ve savaş anıtlarının Avrupa'nın her yerinde oldukları anlamına gelir. Onlar heryerde. 38.000 tanesi İngiltere'de. Her köyde bir tane var. Bütün Fransa'da, on iki taneyi saymazsak her komünde var. Sadece Fransa'da 30.000 tane var. Bu anıtlar birçok açıdan sıradışı. Size bugün onlar hakkında birşeyler anlatmak istiyorum. Önümüzdeki Salı, Kasım'ın 11'nde anma yapılacak yerler var. Fransa'da resmi bayram. Kasabanın belediye başkanı alayın başında olacak—koreografi bütün ülkede böyle—okula giden 100 çocuk, yağmur yağış da olsa farketmez yerel savaş anıtına doğru yürüyecek. Daha sonra olan belediye başkanını o köyde veya kasabada savaşta ölenlerin ismini okumasıdır. Cohen Alber'in adının okunmasının ardından okul çocukları orada olmayanalar için "burada" diyecekler.

Yaşayanla ölen arasında bir bağ kurulması, ölünün kendi köyüne, evine dönmesi, gömülme seromonisine sahip olamayanlar içindir. Bu nasıl oldu? Öncelikli olarak değinilmesi gereken nokta siyasi liderliği eline geçiren dalgadır. Siyaset birçok şey ifade eder. Birincil olarak insanların kazananlar ve kaybedenler olarak anılması arasında büyük fark olduğunu ifade etmek zorundadır. Almanya örneğini ele alırsak, Birinci Dünya savaşında iki milyon asker ölmüştü ve bu korkunç derecede büyük bir sorundu. Bunun sebebi sadece ölüleri hatırlamak zorunluluğu değil, bu ebedi soruya cevap verebilmek için bir yol bulunması gerekliliği idi. Soru şuydu: "Savaşın kendisini yüceltmeden, savaşta ölenleri yüceltmek mümkün müdür?" Sıradışı anma etkinliği dalgasının yani 1920'lerde 1930'larda Avrupa'da genel bir hale bürünen kültürel anma biçimlerinin buna birçok cevabı vardı.

Çoğu zaman siyaset yerel bir hal alır; küçük kasaba veya köylerin küçük toplulukları ne yapacağız sorusunu cevaplamak için siyasi olana yönelirler. Köyümüzün erkeklerini nasıl hatırlayacağız? Verilere göre, kırsal bölgeler için 3-4 erkek kardeşten söz ediyoruz. Geri dönmeyen babalardan ve oğullardan söz ediyoruz. Tamamen kişisel, yüzyüze ilişkilerden söz ediyoruz. Herkes isimleri biliyor. Herkes aileleri tanıyor. Bu durum neden yüksek siyasetin kabineler, siyasetçiler ve generaller arasına keskin sınırlar koyduğunu açıklıyor. Ancak iki savaş arasında Avrupa'da sıradışı olan, anmanın nasıl demokratik olduğudur; ve sivil toplum içinde ne kadar farklı (anma) biçimleri yaratılmak üzere olduğudur. Bu yüzden size gelincik yardımından söz ettim. Bu özel bir örgüttür. Kamusal bir yardım kurumu değildir. Devlet değildir. Bu, merhametli diliyle konuşan, sadece düşmüş olanı değil, geride kalanı, dulları, yetimleri, vs. hatırlayan sivil toplumdur.

Size sivil toplum ve devlet iktidarının nasıl farklılaştığını anlatan bir örnek vereceğim. 14 Temmuz 1919'da, 28 Haziran 1919'da Almanya'nın maddelerini kabul etmeye mecbur kaldıkları Versailles Barış Antlaşması imzalanmasından iki hafta sonra, Paris'te bir zafer

töreni vardı. Geçit töreni Champs-Élysées'den, Arc de Triomphe'e uzanan bir yürüyüş içeriyordu. Zaferi kutlamak için yapılan bir yürüyüşü; tarihte iki kez yaşandı ve biri de buydu. Fransa başbakanı Georges Clemenceau bu gösteri içinde şuna karar verdi: "Kayıp nesil için bir sembole ihtiyacımız var. Böylece şatafatlı bir katafalk yaptırdı. Katafalkın en üstünde savaşta ölen bütün askerleri temsil eden -ki yarısının bir mezarı yoktu- boş bir mezar vardı.

Zafer yürüyüşüne başlarken Clemenceau kortejin başında savaştan en ağır hasarı alan, kolsuz, bacaksız, yüzü parçalanmış insanların yürümesini ısrar etti. Öncülerin acı çeken bu insanlar olması zafer yürüyüşünü bir ağıt gününe dönüştürdü. Bu sıradışıydı. Kesinlikle sıradışıydı. Britanyalılar eğer 14 Temmuz'da birşey yapılması gerekiyorsa, biz daha iyisini yapmalıyız diye düşündüler. Herkesin geri dönmesini sağlamak beş gün sürecekti. 19'unda bizim de bir zafer yürüyüşüne ihtiyacımız olacak. Bir milyon Britanya askerinin dörtte üçü savaşta ölmüştü. 250.000'i imparatorluktan, egemenlik alanındaki bölgelerdendi. Britanya kuvvetlerinden bir milyon asker öldü. Bizim de bir zafer yürüyüşüne ihtiyacımız var.

Böylece mimar Edwin Lutyens'den "*The Cenotaph*", boş mezar adı verilen şatafatlı bir katafalk yapmasını istediler. Bunu Whitehall'ın tam ortasına koydular; resmi Londra Downing 10 caddesinin, Buckingham Saray'ının yanı, parlamento binalarına kısa bir yürüyüş mesafesi kadar yakın, resmi Londra'nın tam ortası. Kendi yürüyüşlerini yaptılar. Fakat bu son değildi. Ona iki milyon insan geldi; Büyük Savaş'ın ölüleri için ikram etmeleri gereken ne varsa yerleştirdiler çünkü bu boş bir mezardı. Bu İsa'nın boş mezarı değildi; Yunan tarzıydı. Bu durum İngiliz Kilisesinin başındaki din adamlarını kızdırdı. Anmanın dili Hıristiyan değil, evrenseldi. Neden öyle olmalıydı?

Yeni Delhi'yi dizayn eden Lutyens'ti. İmparatorluğun mimarıydı. Hindu askerleri için de yeterli olabilecek bir anıt olsun istedi, Müslüman, Yahudi, Anglikan, Katolik, İrlandalı, inançsız, kim olursa. Olabilecek en kolay yolu buldu. Duyguların sıradışı bir biçimde dışa taşmasının sonucu olarak, çiçekleri kelimenin tam anlamıyla küreklerle sürekli küremek zorunda kaldılar çünkü o kadar çok şey bırakılıyordu ki. Bu anlaşılır birşey. Bu aileler, bir çeşit sembolik takas biçimini ifade edebilecek bir yol buldular. Bu, Vietnam duvarında da oldu. İnsanlar birşeyler bırakıyorlar. Neden? İsimleri duvarda olan ve boş mezar tarafından temsil edilen insanlar herşeylerini vermişlerdi. Birşey vermeliyim. Hac yolculuğu zordur. Turizm değildir. Zor olmak zorundadır. Sadece birşey almamalı, vermelisiniz de.

Burada önemli olan Britanyalılar'ın ulusal savaş anıtı için ayaklarıyla oy vermiş olmalarıdır. Bunun üzerine kabine şöyle demiştir: "Lutyens bunu bir kez daha yapabilir misin? Bu sefer taş üzerine." Bu sefer taş üzerine yaptı. Bir yıl sonra "bilinmeyen asker" Westminster Abbey'e gömüldü. İnsanlar nereye gideceklerdi? Gittiler ve saygılarını gösterdiler. Şimdi de gidebilirsiniz. Abbey, kralların ve şairlerin evidir. Hayır, insanların anıtı Whitehall'daki boş mezardır, kralların kilisesi değil. Orası (Whitehall'daki mezar) insanların kutsal anıtıdır. Bugün de böyledir.

Şimdi o adam, Edwin Lutyens başka bir seri anıt yaptı ki bu bizi Maya Linn'e yönlendiriyor. Thiepval, Somme'da, Kuzey Fransa'da hala var olmayan bir köy. Orada, on sekiz yıl sonra,

Lutyens'ten tek bir savaşta ölen ve mezarı olmayan 73,000 Britanya askeri için bir anıt yapmasını istediler. Yarattığı sıradışı bir kavisti; bir Zafer Kavisi, basit bir şekilde üzerinde küçük kavisler vardı; başka da birşey yoktu. Zafer Kavisi'ni (hiçliğe) boşluğa indirgedi. Ona doğru yürürken tek yaptığımız- benim gözlerim berbat, fakat gençler de yapabilir—kişiyeye göre değişir- -ona yaklaşırken ki benim için çok yakın, başkaları için daha uzak- Thiepval'daki kavisin içinin isimlerle kaplı olduğunu görürsünüz. İsimleri bir anda gördüğünüz bir kaybolma noktası vardır. Daha uzaktan göremezsiniz. Ön yüzü gibi görünür. İsimler oradadır. İşte bu, Maya Linn'in bu sınıfta, Vincent Scully, Lutyens ve anıtlardan bahsederken duyduklarıdır; Vietnam Gazileri Anıtını tasarlarken bunlardan esinlenmiştir.

[Maya Linn] bu sınıfta oturup, yapmanın ona ne hissettirdiğini bana anlattı. Anıt için kendi tasarımını yarışmaya sundu ve yarışmanın kazananı oldu. Anonimdi. Bu arada o tasarımla dersinden B+ almıştı. Bunu bir kenara bırakıyorum. Tanrı, “yargılamak bana aittir,” dedi. Tek yaptığım boş mezar (*cenotaph*) olarak yapılan bütün tasarımların 20'nci yüzyıl boyunca savaşın nasıl hatırlandığını tasvir eden biçimler olarak süregeldiğini anlatmaktır. Şimdi diyorum ki boş mezar Hıristiyanlık öncesidir. Kilisenin kurumsallaşmasının uzağındadır. 20'nci yüzyıl Avrupa'sında kutsal olan öldü demiyorum; kiliselerden çıkmıştır diyorum. Herhangi bir yerde bulunabilir. Gelecek hafta Salı günü bulunacağı yerlerden biri bütün Avrupa'da, bütün köylerde, kasabalarda, meydanlarda bulunan savaş anıtlarının önüdür.

Sürece geri dönmeme izin verin. İlk söylediğim siyasiydi. Küçük insan gruplarının, işgüzarların, cemaat adamlarının—küçük kasabalarda yapacak daha iyi bir işi olmayan, emekli adamların, bazen kadınların—yaptıkları şeydu: “Biz bunu kendimiz tasarlamak istiyoruz.” Anlaşılması gereken ilk şey kaç mal olduğudur. Anmanın bir çeşit iş kolu olduğunu her zaman hatırlamalıyız. Kaça mal olacağı büyük ölçüde sorun teşkil eder. Büyük bir sorundur çünkü anıtı bir heykel veya mimari bir parça olarak istiyorsanız, taşın en ucuz formu dikili taştır. Çok birşey yapmak zorunda kalmazsınız. Orada veya burada kırarsınız ve budur. Mısırlı olma gibi bir avantajı vardır; yine Hıristiyanlık öncesi. Protestan, Katolik, Yahudi veya başka bir şey diye ayırım yapma gereği yoktur. Evrensel bir formdur ve en popüler olanıdır.

Özellikle Fransa'daki bir başka problem—zira Almanya'nın başını ağrıtan başka şeyler vardı—kilise ve devlet 1905'te ayrılmıştı ve oldukça şiddetli olmuştu. “Umursamıyorum, ne olursa olsun bir haça sahip olacağız ” denilen ülkenin kuzey batısındaki Katolik Britanya gibi birkaç Katolik bölge dışında, hiç haç yoktu. Çoğu zaman haç değillerdi. Özellikle gösterdikleri iki çeşit tasvirdi. Biri posta siparişi kataloğu yoluyla alınabilecek Galya horozu veya askerdi (Fr. *Poilu*). Britanyalılar askerlerini traşlı görmeyi seviyorlardı. Fransızlar için asker tüğlü biriydi. *Poilu* asla traş olmazdı. Sakal sahibi olmak erkeksi olmak, güçlü bir adam olmak, savaş kazanan bir asker olmak anlamına geliyordu. Bir *poilu* posta siparişi kataloğundan alınabilirdi.

Çoğunlukla, bu çok önemli bir nokta, tasvirler zaferle ilgili değildi. Kederliyidiler. Yine savaş anıtlarının nasıl organize edileceklerine, nasıl tasarlanacaklarına ve doğrusu onlar için nasıl para verileceğine karar veren aralarında para toplayan bir küçük insan grubuydu. Çoğunlukla,

abonelikle ödeme yapılıyordu, *penny, sous, frank*, Alman markı, artık ne varsa ellerinde. Yapılış biçimi buydu. Peki ya yazıtlar? Bir kez daha, daha önce yaptığım gibi, kayıpların demokratik yönünü vurgulamak istiyorum.

Savaş anıtlarının yüzde doksan beşi isimleri alfabetik sıraya göre veya ölüm tarihlerine göre sıralıyorlardı. Avrupa’da gördüğüm anıtların sadece yüzde beşinde ki bu konuda birçok yerden materyal topluyorum, insanların rütbelere göre sıralandıklarını gördüm. Eşitsizliğin hakim olduğu toplumlar için, ölüm ve anma oldukça demokratikti. Kayıplar çok genel olunca, üniformalarından kimin er, kimin rütbeli bir subay olduğunu ayırmak mümkün olmuyordu; olan biteni sıradışı yapan da buydu.

Akılda tutulması gereken önemli bir nokta, yer ve şekil tercihi yapıldığında, ve para toplanıp sanatçı veya heykeltıraşa verildiğinde anma sürecinin üçüncü kısmına gelmiş olunmasıdır. İlk aşama siyasiydi. Kastettiğim büyük siyasetten çok küçük siyaset. İkincisi işletmeyle ilgili, para, görevlendirme, projeyi bir araya getirme... Üçüncü kısım ritüel. İnsanlar anıtın önünde durduklarında ne yapacak? Cevap bir çok farklı şeydi. Savaş anıtının önünde ilk olan, ki hala da olur, kadınların savaş öyküleri anlatmasıdır.

Kadınlar anma etkinliğinin ortasındadırlar. Savaş alanından veya askeri pratiklerden ortaya çıkan savaş anılarının merkezinde değildirler. Şuna inananlar vardır savaş anlatılarının cinsiyeti söz konusu olduğunda, savaşa katılanların romanları ve hatıraları, uğruna savaştıkları insanların yazdıklarından farklıdır. Bunun doğru olup olmadığından emin değilim. Fakat şunu söyleyebiliriz, bunu gösteren binlerce fotoğraf vardır, anıtın önündeki ritüel, ailelerin ritüelidir. Geleneksel anlamda, bununla söylemeye çalıştığım tarihsel anlamda saptanmış bir şekilde, Mısır’dan bu yana kadınlar yas tutma biçimleriyle ilişkilidir. Luxor’da Kraliçeler vadisinde bir meslek olarak ağıt yakanları gösteren mezarlar vardır, gözlerine yaşlar çizilmiş olan kadınlar, firavunlardan bu yana... Doğru ya da yanlış, Mater Dolorosa, Stabat Mater’in “Annesi buradaydı” anlayışı büyük gücün ve toplumların kayıplarını nasıl yapılandırdığını anlamının öneminin Katolik tasviridir.

İlk nokta şudur ki, kadınlar, çocuklar ve aileler oradadır. Öğretici bir fonksiyonu vardır. Okul çocukları oraya gelirler. Bu, akılda tutulması gereken önemli bir nokta. Baskın bir şekilde bu durum, 1930’lara kadar Almanya için geçerliydi; 1920’lerin sonlarına kadar İtalya’da böyleydi, bütün Britanya ve Fransa için geçerliydi, sömürgelerde de kesinlikle böyleydi. Ritüeller sözlü mesajı taşıyordu: “Bir daha asla”. Bu cümleyi sıkça Yahudi Soykırımı’yla ve soykırımlara karşı açtığımız savaşla bağdaştırırız. Evet, bu doğru; ancak “bir daha asla” cümlesi Birinci Dünya Savaşı’ndan kalmadır. Bu, iki savaş arası dönemin anma etkinliklerinde baskındır. Bu bütün savaşları bitiren savaştır. Savaşı imkansız kılan savaştır. O kadar korkunçtur ki, anma etkinliklerine katılanların bütün amacı, gelecek nesilleri (yaşananların) geri dönüşüne hazırlamak değildir. Tam tersi.

İki savaş arasında Avrupa’da anma anlayışı “bir daha asla”ydı. Birinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasındaki anma gücünün İkinciden sonra tekrarlanmamasının sebebi budur. Fransa’da bunu herhangi bir yerde görebilirsiniz. Britanya’da da öyledir. Almanya’da bununla başa çıkmak için açık bir şekilde daha zor sebepler vardı. Kıyımın devasa olduğu

Doğu Avrupa'da bu neredeyse imkansızdı. Batı Avrupa'da olan İkinci Dünya Savaşı'nda ölenlerin isimlerinin Birinci Dünya Savaşı anıtlarının üzerlerine çivilenmesi idi. Sebeplerinden biri maddiydi. Eğer Birinci Dünya Savaşı Avrupa'yı yoksullaştırdıysa, İkinci Dünya Savaşı iflas ettirdi. Marshall planı olmasaydı...Kim bilir?

Önemli olan nokta bir sebep daha olması. Kaç kez daha "bir daha asla" diyebilirsiniz? Eğer savaşı imkansız yapan bunca insanın ölmesiye, bir başka deyişle, çocukların yeniden savaşa gitmesini engelleyecek kurbanlarsa, 1939'da ne yapıyordunuz? Bu Almanya'da da geçerliydi ki orada İkinci Dünya Savaşı'nın 1 Eylül 1939'da patlak vermesi tören yürüyüşü, resmi alay vb. tarafından karşılanmadı. Almanya'da da başka yerlerde olduğu gibi hüznü bir gündü; çünkü herkes biliyordu, onlar biliyordu bedelini; Büyük Savaş onlara savaşın ne olduğunu öğretmişti. Gelmek istediğim sonuç buydu. Birinci Dünya Savaşı'nı hatırlamak birçok farklı şekil aldı. Filmlerle mitleştirilmesinden bahsettim. Romanlar, anılar ve yarı kurgu yarı gerçek hikayeler üzerine büyük bir iş kolu var. Robert Graves'in *Goodbye to All That* kitabı yazıldıktan seksen yıl sonra hala basılıyor. Bunun gibi birçok kitap var; *All Quiet on the Western Front* en çok satılanlar listesinde. Kabul etmeliyiz ki medya önemlidir.

Bence önemli nokta şu: Birinci Dünya Savaşı'nın tahripleri o kadar büyüktü ki, İkinci Dünya Savaşı'nın kayıpları 1918-1939 yılları arasında oluşan hatırlama biçimlerini değiştirmede. Savaş burada Avrupa'da ettiği gibi bir anlam ifade etmiyor. Sebepleri bütün anma etkinliklerinde bulunabilir. Siyasi kültürün tarihi ve insanların içinde yaşadıkları dünya için geliştirdikleri anlama şeklini takip etmesi benim için çok açık birşey. Avrupalılar savaşı Amerikalılar'dan farklı görüyorlar. Bu, orada, Naziler gibi militarist bir grup olarak zamanı tersine çevirip, Versay Antlaşması'nın hükümlerini değiştirmek isteyenleri durdurmuyor. Ancak aklımda hiç şüphe yok ki Birinci Dünya savaşı'nın "bir daha asla" mesajı Naziler'e ve Stalin'e rağmen yaşadı ve orduların önemli olmadığı bir Avrupa yarattı. Onlar orada. Fakat Stanford'dan Büyük Tarihçi James Sheehan'ın sorusu – daha yeni 20. yüzyılı yazdı ve kitabına bir soruyu isim olarak verdi- sanıyorum Birinci Dünya Savaşı'nın anma biçimlerine dair sahip olduğumuz son miras. Soru şu: Bütün askerler nereye gitti?

Yirminci Yüzyılın sonuna doğru Avrupa'da devletler nüfuslarının refahını korumada izledikleri yol ile tanımlandılar. Artık devletler, ulusal çıkarlar veya emperyal güçlerini korumak için kullandıkları askeri güçle tanımlanmıyorlar. Devletin fiziksel gücü meşru bir biçimde kullanan tekel bir kurum olduğuna dair eski bakış açısı Birinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak zorlukla (tırnaklarıyla vurarak) tabuta konuldu. Savaş eski tip devlet egemenliği fikrini öldürdü. Naziler başka bir şey geliştirmeyi gerekli kılmadan önce, ölü değildi. Birinci Dünya Savaşı'nın hatırlanması aileler üzerinde izlerini bıraktı; bu izler, neden Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da daha önce kimsenin görmediği simgesel bir felakete dönüştüğünün ve öyle kaldığının en güçlü sebepleridir; sıradan insanların zihinlerinde, bu, 1914 Avrupa'sından oldukça farklıdır. Çok teşekkür ederim.